

האם יש חובה ללמד את הבן מקצוע?

שאל דוד בוצ'קו¹

האם חובה על האב ללמד את בנו מקצוע לפרנסתו?

מהברייתא המובאת במסכת קידושין (כט, ע"א) עולה שיש חובה בדבר:

ת"ר: האב חייב בבנו למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות; ויש אומרים: אף

להשיטו במים. רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות - כאילו מלמדו ליסטות

הגמרא (ל, ב) מסבירה מה המקור לכך²:

ללמדו אומנות. מנלן? אמר חזקיה, דאמר קרא: 'ראה חיים עם אשה אשר אהבת' (ראה חיים - אומנות שתחיה

בו, 'עם אשה'. מקיש אומנות לאשה), אם אשה ממש היא (אם 'אשה' האמור כאן אשה ממש) - כשם שחייב להשיאו

אשה, כך חייב ללמדו אומנות. אם תורה היא - כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות.

ויש אומרים: אף להשיטו בנהר. מאי טעמא? חיותיה הוא.

רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמדו אומנות - מלמדו ליסטות. ליסטות סלקא דעתך?! אלא, כאילו מלמדו

ליסטות. מאי בינייהו? איכא בינייהו, דאגמריה עיסקא (עיסקא - אם לימדו סחורה, לת"ק הרי למדו חיים, לרבי יהודה

דאיתי לטעמא אומנות דוקא, דכמה פעמים שאין לו במה לעשות סחורה ועומד ומלסטם)

האם חיוב זה הוא מן התורה או מדרבנן?

הגמ' מביאה את הפס' 'ראה חיים' המובא במגילת קהלת (ט, ט), ואינה מביאה פסוק מהתורה כפי שהיא מביאה לגבי החיוב ללמדו

תורה. משמע אם כן שמדובר בחיוב מדרבנן³.

ניתן להביא אולי ראיה נוספת לכך: בין החיובים על האב הנזכרים בברייתא מובא כי עליו 'להשיאו אשה'. הגמ' מציינת כי חיוב זה

כולל גם את חובת האב לדאוג בעזרת כספו לכך שגברים ירצו להינשא לבנותיו:

'להשיאו אשה' מנלן? דכתיב: 'קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו

לאנשים'....

ניתן לה מידי ולבשייה ונכסייה, כי היכי דקפצו עלה אינשי (כלומר: על האב לתת לבתו כסף ובגדים, כדי שיהיו עליה קופצים

שירצו לשאת אותה לאשה).

על הבת עצמה, כמו על כל אשה, אין חובת נישואין, כיון שהאיש הוא זה שמחוייב ב'פרו ורבו'. מכיון שכך ברור שאבי הבת אינו

חייב מן התורה להשיאה אם היא עצמה אינה חייבת בכך. ואכן המאירי (שם) הביא שחלק מהדינים המבואים בברייתא הם אמנם

מן התורה אך חלקם הם חיוב מדרבנן:

ודברים אלו מהם שנתברר חיובם בתורה כגון מילה ופדיון הבן ותלמוד תורה, ומהם דברי קבלה כגון

נישואין מדכתיב 'קחו לכם נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים', ואמנות דכתוב 'ראה חיים עם אשה

אשר אהבת'....⁴

¹ בעריכת הרב שמואל ישמח שהוסיף את ההערות

² דברי רש"י הובאו בסוגריים.

³ כך גם הבין ה'שדי חמד' (בספרו 'מכתב מחזקיהו' פסחים נד, ע"א), אך הביא שבירושלמי המקור לחיוב הוא מהפס' 'ובחרת בחיים' ומכאן שלפי הירושלמי

חיוב זה הוא מהתורה, וכך הסיק למסקנה.

אמנם במכילתא משמע שחייב זה הוא מן התורה⁵:

כל שהוא מצות האב על הבן, אם לא עשה לו אביו - הוא יעשה לעצמו. מכאן אמרו: מן התורה חייב אדם למול את בנו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה. ר' עקיבא אומר: אף ללמדו שייט, רבי אומר: אף ישוב מדינה

לפי המכילתא עלינו להבין מהו המקור בתורה לחיוב זה? נציע כאן שלש תשובות אפשריות לכך: אפשרות ראשונה: המקור בתורה הוא מהפסוק בספר שמות (יח, כ): "וזהרת אתהם את החוקים ואות התורות, והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון". מכיון שחוקי התורה והמצוות הובאו כבר בחלקו הראשון של הפסוק, הרי שחלקו השני נראה כמיותר, ומשום כך דרש רב יוסף (ב"מ ל, ע"ב):

'והודעת להם' - זה בית חייהם (רש"י: ללמוד להם אומנות להתפרנס בו), 'את הדרך' - זו גמילות חסדים, 'לאשר' ילכו - זה ביקור חולים, 'בה' - זו קבורה, 'ואת המעשה' - זה הדין, 'אשר יעשון' - זו לפני משורת הדין

ייתכן שמדובר ב'אסמכתא' בלבד, אך ייתכן שלדעת המכילתא זהו המקור מהתורה למצווה זאת. לפי זה עלינו לומר כי גם שאר העניינים הנדרשים מפס' זה - ביקור חולים וכו' וכן הליכה לפני משורת הדין - גם הם חייבים מן התורה⁶. אע"פ שבית הדין אינו יכול לכופף את האדם לנהוג לפני משורת הדין⁷ אולם האדם עצמו חייב מן התורה לעשות כן⁸. אין הכוונה שיש כאן 'מצוות עשה' אלא הכוונה היא שזה מהתורה. דומה הדבר לדין 'צער בעלי חיים' או 'חצי שיעור' שאין בהם 'לאו' או 'עשה' אע"פ שהם מדאורייתא⁹.

⁴ בגמרא מובאים שתי דרשות: "אם אשה ממש היא - כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות", והשניה "אם תורה היא - כשם שחייב ללמד תורה, כך חייב ללמדו אומנות". ניתן אולי לומר כי שתי האפשרויות בגמ' נחלקו בשאלה האם החובה ללמדו אומנות היא מדאורייתא (בדומה לחובה ללמד תורה) או מדרבנן (בדומה לחובה להשיאו אשה). יש להעיר כי חלק מהאחרונים סברו שאמנם החובה להשיאו את בנו היא מדרבנן אך החובה להשיאו את בנו היא מן התורה (עמודי אש סי' א אות יד, וראה במקורות שצויינו ב'אוצר מפרשי התלמוד' קידושין ל, ב ציון 71).

⁵ כך גם סובר הרשב"ץ (מגן אבות א, י) שהיא מצוה מן התורה.

⁶ הראשונים נחלקו בדבר: לדעת הבה"ג (מ"ע לו) והרמב"ן (שורש א תשובה ג) חייב ביקור חולים הוא מהתורה. לעומת זאת בדעת הרמב"ם יש לדון, שהרי הרמב"ם (סה"מ שורש שני) הביא שיש שמנו ע"פ הגמ' כאן את גמילות חסדים, וביקור חולים ולווית המת כ-3 מצוות נפרדות, ולדעתו הם כלולות כולן ב'ואהבת לרעך כמוך'. אמנם ה'מגילת אסתר' הקשה מהרמב"ם הל' אבל (יד, א) שכתב שמצוות אלו הם מדרבנן: "מצות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים... אף על פי שכל מצות אלו מדבריהם הרי הן בכלל 'ואהבת לרעך כמוך'..."'. ה'מגילת אסתר' תירץ שהגמ' פירטה בדרשתה את המצוות הללו כיון שלגודל מעלתן אין די בציווי הכללי של 'ואהבת לרעך כמוך' אלא יש לצוות עליהם בפירוש, וציווי פרטני זה הוא אכן רק מדרבנן, אך עיקר דינם כלול ב'ואהבת לרעך כמוך' שהוא מהתורה. אם כן לדעת הרמב"ם החיוב לבקר חולים הוא חלק ממצוות התורה 'ואהבת לרעך כמוך', אלא שהחיוב הפרטני הוא מדרבנן.

⁷ אמנם כך פוסק הב"י (חו"מ, יב) ע"פ שיטת הרא"ש, ותמה על שיטת המרדכי (והראב"ה והראב"ן) שבית הדין כופין, וכן גם פסק הרמ"א (שם) שאין כופין בזה, וכ"פ בשו"ת שב יעקב (הביאו בפת"ש סק"ו), אך הב"ח (בסי' יב) והש"ך (רנט, סק"ג) פסקו כשיטת המרדכי, וכן גם בשו"ת הרמ"א (סי' יב), וכתב הב"ח שכן נהגו בתי הדין, וכדבריו פסק בשו"ת השיב משה (יו"ד סו"ס, מח), וב'תומים' (סי' יב) כתב שלכו"ע כופין במילי אך לא בשוטים.

⁸ בגר"א (משלי ב, כ) כתב "שזהו ארחות צדיקים", ומשמע שלדעתו אין זה חיוב לכל אדם. ראה גם בשו"ע חו"מ רנט, ה שם משמע שאין זו חובה, אך מהרמ"א שם משמע שיש בכך חובה. וראה באורך במקורות שבמאמרו של הרב שאר ישוב כהן, בתוך 'ספר אדם-נח' עמ' קסה.

⁹ לענין 'חצי שיעור' ראה בתוס' שבועות כג, ע"ב, ד"ה 'דמוק'. לענין צער בעלי חיים ראה בדברי הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז ח"ה סי' קסה): "צער בעלי חיים אפי' שהוא מן התורה... אין בו לאו ולא עשה". ראה גם חזו"א (יו"ד, קמט, ח) שכתב שאע"פ שהחובה לכבד הורים היא רק כשזה נוגע לצרכיהם, מ"מ גם בשאר בקשות של ההורים רצון התורה שנשמע להם, והחזו"א מדמה זאת לדין 'חצי שיעור' שאסור מן התורה אע"פ שאין בו לאו.

אפשרות שניה: מקור החיוב ללמד את בנו אומנות הוא מסברא: כדי לחיות על האדם להתפרנס. סברת השכל הישר היא מקור לחיוב¹⁰, כפי שגם ראינו בהמשך הגמ' בקידושין: "ויש אומרים: אף להשיטו בנהר. מאי טעמא? חיותיה הוא"¹¹. לפי דרך זאת הפסוק 'ראה חיים עם אשה' הובא רק על מנת לחזק את הסברא¹². אפשרות שלישית: החובה ללמדו אומנות היא הרחבה של לימוד התורה לבנו. בלי אומנות הבן לא יוכל ללמוד, שהרי 'אם אין קמח – אין תורה', ואם כך הרי שחלק מהחובה ללמדו תורה היא ללמדו מקצוע מפרנס¹³.

חובת הגלות באב שהרג את בנו

הבאנו שיטה הסוברת כי החובה ללמד את בנו אומנות היא מהתורה, והצענו מקור לכך שהחובה היא מדרבנן בלבד. שיטה זו תצטרך להתמודד עם דברי הגמ' בענין זה המובאים במסכת מכות (דף ח): המשנה מביאה כי אדם שהכה את בנו והרג אותו בשוגג חייב גלות, אולם אם ההכאה נעשתה תוך כדי מצווה – אין האב חייב גלות:

אבא שאול אומר: מה חטיבת עצים רשות אף כל רשות, יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו,

ושליח בית דין

אמנם הגמ' מקשה על כך ממשנה אחרת המציינת כי האב גולה ע"י בנו? תירוצה הגמ' נוגע לענייננו:

'האב גולה ע"י הבן' - והאמרת: 'יצא האב המכה את בנו'?!... בשוליא דנגרי. שוליא דנגרי חיותא היא

דלמדיה? דגמיר אומנותא אחרית

אב המלמד את בנו מקצוע מקיים בכך מצווה, ולכן נפטר מגלות אם הכה את בנו כדי שילמד. רק כאשר יש לבן כבר אומנות אחרת אזי אין מצווה על האב ללמדו אומנות, ואז 'האב גולה ע"י הבן'.

התורה פטרה מגלות אדם שהרג תוך כדי מצווה, אולם אם נאמר שמהתורה אין מצווה ללמד את בנו אומנות, וזוהי מצווה רק מדרבנן – מדוע ייפטר האב מגלות?!

ניתן לתרץ ולומר שהמצווה ללמד אומנות נקבעה אמנם ע"י חכמים אולם יסודה מושרש במצוות התורה. חכמים הרחיבו את המצווה מדאורייתא ללמד את הבן תורה והוסיפו שלימוד מקצוע מסייע לכך ולכן אף הוא מחובות האב.

ניתן לתרץ את השאלה בדרך נוספת: לימוד האומנות הוא אמנם מצווה מדרבנן, אולם סו"ס האב לא הרג את בנו מתוך הכאה של רשות אלא מתוך מצווה שהיתה מוטלת עליו, ולכן הוא נפטר מגלות¹⁴.

השמטתו של הרמב"ם

¹⁰ הסברא היא מקור לחיוב מהתורה, כמו שכתב רבנו ניסים גאון (בהקדמתו על הש"ס): "כי כל מצוות שהם תלויים בסברא ובאובנתא דלבא – כבר הכל מתחייבים בהם מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ". וראה גם רמב"ן בראשית ו, יג: "מצווה מושכלת אין להם בה צורך לנביא מזהיר", וכן בעוד מקורות, וראה כלי חמדה ויקהל ס' ד', ועוד, ואכמ"ל.

¹¹ ונראה שאם השטתו בנהר היא חיוב מסברא, כל שכן שללמדו אומנות היא חובה מצד הסברא, אלא שחיזקו את הסברא ע"י מקור מן הפסוקים.

¹² בין המקורות יש קשר: 'ראה חיים' פירושו שיש חובה לחיות, וחלק מהחיים היא האומנות, וזה מקביל ל'חיותא הוא'. בירושלמי (פאה פ"א, ה"א; סוטה פ"ט ה"ו) מובא: "תני ר' ישמעאל 'ובחרת בחיים' – זו אומנות".

¹³ נחזק את הדברים: רש"י בגמ' ב"מ כתב ש'בית חיים' היא אומנות אך במקום אחר (ב"ק ק, ע"א) כתב שזה תלמוד תורה?! האחרונים תירצו (פנ"י ב"ק ק ע"א, מרכבת המשנה על המכילתא יתרו פרשה ב ד"ה 'הודע', עין יעקב כאן ד"ה 'הודעת') ששני פירושי רש"י עולים בקנה אחד, משום ש'חיים' זו התורה אך 'בית חיים' היא האומנות שהיא ה'בית' לתורה, שהרי תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה.

¹⁴ חיזוק לכך יש להביא משיטת הראשונים הסוברים כי למסקנת הסוגיא (מכות ח, ע"א) גם הריגה שנעשתה תוך כדי 'הכשר מצווה', כגון חטיבת עצים לצורך בניית סוכה - פוטרת אף היא מגלות (תוס' שאנץ, וכן דייק ב'נתן פירו' מדברי הר' חננאל). אמנם יש לסייג כי לדעת ראשונים אחרים גם לפי מסקנת הסוגיא חטיבת עצים לסוכה אינה פוטרת מגלות (ריטב"א, ולדעתו כך גם שיטת רש"י; מאירי).

עד עתה הנחנו בבירור כי ישנה חובה ללמד את הבן אומנות, ורק בדקנו האם היא מן התורה או מדברי חכמים. אולם באופן תמוה ביותר אנו מוצאים כי בניגוד לר"ף ולרא"ש שהביאו דין זה, הרי שהרמב"ם אינו מזכיר הלכה זאת בספרו! כיצד ייתכן שהרמב"ם ישיט חובה שהובאה במפורש בברייתא?

היה מקום לכאורה לתרץ את הקושיא לפי המובא במאירי: המאירי (קידושין ל, ע"ב) כותב שכוונת הברייתא אינה לומר שהאב חייב ללמד את בנו גם תורה וגם אומנות אלא כוונתה שעליו ללמדו אחת מהאפשרויות הללו:

כבר ביארנו שהאב חייב ללמד את בנו אומנות, וכל שלא עשה כן הוא כאלו מלמדו ליסטות...

ומכל מקום כל שלמדו תורה - אין צריך ללמדו אומנות אחרת, שיש תורה יש קמח, ולמוד תורה ואמנות לצדדין נשנו¹⁵.

אמנם באמת אין כאן תירוץ, שהרי גם לפי המאירי חובה על האב ללמד את בנו אומנות כאשר הבן אינו רוצה או אינו מסוגל ללמוד תורה. זאת ועוד: הטעם שהביא המאירי לדבריו הוא שאם האב לימד את בנו תורה אזי הבן יוכל להתפרנס ממנה ואינו זקוק עוד ללימוד מקצוע. אולם הרמב"ם (פיה"ש אבות ד, ו) הרי התנגד בחריפות למי שעושה את התורה קרדום לחפור בה ולהתפרנס ממנה, וא"כ לשיטתו אין סברא לומר שהמלמד את בנו תורה יפטר מהחובה ללמדו אומנות. מ"מ שיטת המאירי מעניינת מאוד: לכאורה דבריו סותרים את המובא במשנה (אבות ב, ב) 'שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עוון' צ"ל שלדעת המאירי אמנם אדם צריך להתפרנס ולעבוד, כדברי המשנה באבות, אך אינו חייב ללמוד 'אומנות' מקצועית. כדי להתפרנס די במסחר וכדו', ואין צורך להשקיע שנים בלימודים מקצועיים¹⁶.

ב'מכתב לחזקיהו' לבעל ה'שדי חמד' (פסחים ג.) הביא את הסברו של בעל 'אות היא לעולם' (מערכת האל"ף אות א), שמתרץ שיש מחלוקת תנאים בדין זה. הרמב"ם לדבריו איננו פוסק כדעת הברייתא בקידושין, אלא כדברי רב נהוראי המובאים במשנה בסוף המסכת (פרק ד, משנה יד):

רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו. רבי שמעון בן אלעזר אומר: ראית מימך חיה ועוף שיש להם אומנות? והן מתפרנסין שלא בצער, והלא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני - אינו דין שאתפרנס שלא בצער! אלא שהורעתי מעשי, וקפחתי את פרנסתי.

אבא גורין איש צדין אומר משום אבא גוריא: לא ילמד אדם את בנו חמר, גמל, קדר, ספן, רועה וחנוני, שאומנותן אומנות ליסטים (רש"י: כל אלו אומנות ליסטיות כשלנים בדרכים הם נכנסים ולוקטים עצים מן הכרמים ופירות ועוד שנשכרים לאדם ומעבירין על תנאם)...

רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: ושאר כל אומנות אין כן, כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו - הרי הוא מת ברעב, אבל התורה אינה כן, אלא משמרתו מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו...

לפי הבנה זאת רב נהוראי התכוון שאין ללמד את בנו אומנות כלל אלא תורה בלבד¹⁷.

¹⁵ כע"ז כתב היעב"ץ (לחם שמים, אבות ג, יז, וראה בדבריו פרק ד משנה ה).

¹⁶ כע"ז ביאר ב'נחל אשכול' (ס' האשכול, הל' פדיון הבן פ' מא סק"ב - ח"ב עמ' קלז) בשיטת ר' נהוראי.

אולם תירוץ זה דחוק ביותר: ראשית נעיר כי הבנה זאת בדברי רבי נהוראי אינה מוסכמת כלל. המהרש"א, לדוגמא, מסביר שרבי נהוראי לימד את בנו אומנות אלא שזה היה 'מהצד' ו'תורתו קבע ומלאכתו ארעית':

'לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה' כו'... דודאי בלי אומנות כלל לא יסמוך אדם על תפלתו להתעשר, כדאמרין בפרק קמא שחייב כל אב ללמד בנו אומנות וליכא מאן דפליג, ושנינו ג"כ באבות 'כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה', אלא דקאמר שאל יחשוב אדם דבמלאכה כבדה יתפרנס ותהיה מלאכתו קבע ותורתו עראי, אלא יעסוק במלאכה נקיה וקלה שיוכל לעשות 'תורתו קבע ומלאכתו עראי'... ור' נהוראי דקאמר נמי לקמן 'מניח אני כל אומנות שבעולם כו' אלא תורה' ודאי דלא פליג, וצריך כל אדם ללמוד אומנות, אלא דהכי קאמר: מניח אני הקביעות של כל האומנות ואני מלמדו תורה בקבע ואומנות עראי

הגר"ע יוסף (יחו"ד, ח"ג, סימן עה) מביא הסבר נוסף לשיטת רבי נהוראי:

נראה שמה ששנינו 'יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ', זוהי מדת כל אדם, שאם לא יתעסק גם בדרך ארץ, סופו להתבטל אף מדברי תורה, וכמו שסיים 'וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון', לפיכך צריך לנהוג בהם מנהג דרך ארץ... אולם רבי נהוראי דיבר רק ליחידי סגולה אשר אדיר חפצם להתעלות במעלות התורה ויראת ה' טהורה, ובפרט לאלה אשר חנן אותם ה' כשרונות נעלים בתפיסה מהירה וזכרון מופלא, אשר נשקף להם עתיד מזהיר להיות מורי הוראות בישראל, ולדון דין אמת לאמיתו, ולקרב את ישראל לאביהם שבשמים, ולזכות את הרבים להגדיל תורה ולהאדירה, אשר אין לך מדה טובה הימנה. ולכן אמר 'מניח אני כל אומנות שבעולם ואני מלמד את בני אלא תורה', שידע את נפש בנו הזכה והטהורה, ושקידתו על דלתות התורה...

וכן מצאתי בפני יהושע (בקידושין פ"ב ע"א) שכתב, שרבי נהוראי אינו חולק על רבן גמליאל שאמר 'יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ', כי בודאי מדת כל אדם ללמוד תורה עם המלאכה שיתפרנס ממנה, שאין כל אדם זוכה שמלאכתו תהיה נעשית על ידי אחדים, וחלילה יכול לבוא לידי ליסטות או לבזיון התורה. אבל רבי נהוראי דיבר כלפי עצמו, לפי שראה שבנו זריז וממולח וצדיק גמור, ובודאי שיזכה שתהיה מלאכתו נעשית על ידי אחרים, לכן אמר 'מניח אני כל אומנות שבעולם ואני מלמד את בני אלא תורה' ע"כ... וכן הגאון רבי פנחס הלוי איש הורוויץ בספר המקנה (קידושין שם) הסביר כעין דברי הפני יהושע, שאין כל הכוחות שווים בענין זה, שהדבר תלוי, אם לבו בטוח בה' באמונה שלמה שיזמין לו פרנסתו כדי שיוכל ללמוד תורה, צדיק באמונתו יחיה, ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב...

לדעת אחרונים אלו רבי נהוראי מסכים אף הוא כי יש חשיבות ללמד את בנו מקצוע. להבנתם רב נהוראי דיבר רק על ילד מיוחד שאביו מבחין כי הוא נועד לגדולות. רק ילד שכזה יזכה שמלאכתו תיעשה ע"י אחרים, בזכות מעלתו הגדולה ובטחונו בה'. ייתכן לומר שרבי נהוראי כלל לא עסק ברובד המעשי, ולכן לא חלק על הברייתא. רב נהוראי בא להדגיש שיש כאלו שצריכים להשקיע את כל כוחותיהם בתורה, אך גם הוא מסכים שעליו לדאוג לפרנסתו, וללמד את בנו למצוא דרך לפרנס את עצמו.

¹⁷ גם ב'ליקוטי חבר בן חיים' על קידושין תירץ כך את השמטת הרמב"ם. האפשרות לפיה רבי נהוראי סובר שאין צורך ללמד את הבן אומנות הובאה גם ב'ביאור הלכה' (שו"ת), ובאגרות משה (או"ח ח"ב סי' קיא). החת"ס (ב"ב כא, ע"א, ד"ה 'בתינוקות') כתב שקיי"ל להלכה כר' נהוראי, ורק אם גדל בנו ורואה שאינו מצליח בתורה אזי ילמדו אומנות.

הצענו כאן שלשה הסברים לפיהם רבי נהוראי אינו חולק על חובת האב ללמד את בנו אומנות, וישנם הסברים דומים נוספים¹⁸, לפי כל ההסברים הללו נדחה התירוץ שהציע בעל 'אות היא לעולם'.

דחיה ניצחת לתירוץ של ה'אות היא לעולם' יש להביא מדברי הרמב"ם בעצמו (הל' רוצח ה, ה):

הבן שהרג את אביו בשגגה גולה, וכן האב שהרג את בנו בשגגה גולה על ידו, במה דברים אמורים?
בשהרגו שלא בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות אחרת שאינו צריך לה, אבל אם יסר בנו כדי ללמדו
תורה או חכמה או אומנות ומת - פטור

הרמב"ם פוסק את דברי הגמ' במכות לפיהם המכה את בנו כדי ללמדו אומנות פטור מגלות, כיון שהוא עסק במצווה. מכאן ברור
כי הרמב"ם לא פסק כדעת רבי נהוראי.

ניתן להוכיח כי כך דעת הרמב"ם מדין נוסף: בשבת אסור להתעסק בענייני חולין 'ממצוא חפצך' ודבר דבר'. הגמ' (שבת קג ע"א);
כתובות ה, ע"א) מביאה ש'חפצי שמים מותרים' כגון עיסוק בצדקה, או למצוא מלמד שילמד את בנו אומנות. הרמב"ם (שבת כד, ה)
פסק דין זה וכתב:

מותר לרוץ בשבת לדבר מצוה, כגון שירץ לבית הכנסת או לבית המדרש, ומחשבין חשבונות של מצוה
ומודדין מדידה של מצוה, כגון מקוה לידע אם יש בו כשיעור או בגד לידע אם מקבל טומאה, ופוסקין צדקה
לעניים, והולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ואפילו לטרטיות וטרקלין של גוים, לפקח על עסקי רבים
בשבת, ומשדכין על התינוקת ליארס, ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות
מכיון שדחינו את תירוץ של ה'אות היא לעולם'¹⁹, הרי שחזרנו לקושיא הגדולה: מדוע הרמב"ם אינו פוסק כי חובה על האב ללמד
את בנו אומנות?²⁰

¹⁸ כדעת המהרש"א, לפיה רבי נהוראי אינו חולק על החובה ללמוד אומנות, סברו גם החיד"א (ב'כסא רחמים' על מסכת סופרים ריש פרק טז), וה'קובץ
שיעורים' (ח"ב סי' מז אות ג, וראה גם בגרי"ז פרשת חיי שרה). כמה אחרונים ביארו שרבי נהוראי דיבר בימי הילדות בהם יש ללמוד תורה, אך הוא מסכים
כי כשהילד יגדל יש ללמדו אומנות (ראה שו"ע ה'הל' ת"ת פרק ג, קו"א ד"ה 'והנה', אמרי שפר לרב קלצקין סי' נב). בספר הברית (ח"ב, מאמר י"ב, פ"י)
צווה כנגד הסוברים שר' נהוראי סובר שאין ללמד את הבנים מלאכה, וה'שדי חמד' (כללים, מע' א סי' רל; פאת השדה שם סי' קס) שיבח מאוד את דבריו,
והעתיקם על אף אריכותם.

¹⁹ נציין כאן עוד מקור ממנו יש להוכיח כי לפי הרמב"ם יש מצווה בלימוד אומנות: "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות... כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב
להן או רדה בהן או אבד ממון - הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללן... במה דברים אמורים? בזמן שעינה אותן לצורך עצמו, אבל
עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר" [וצ"ע מאוד דברי הגר"מ פיינשטיין באגר"מ שם לפיהם הרמב"ם:
"משמע שפוסק כר' נהוראי שאין האב חייב ללמד אומנות לבניו, כי לא מצינו ברמב"ם דין זה שמחוייב האב ללמד אומנות לבנו"]. יש להקשות על שיטת
ה'אות היא לעולם' מטעמים נוספים: ראשית - משום שמוכח שאין כך דעת הרי"ף והרא"ש, שהרי הם הביאו את דברי רב נהוראי וגם את החובה ללמד
אומנות ('אמרי שפר' שם). שנית - משום שמשמע בגמ' ובראשונים שאין בכך מחלוקת (שו"ע הרב שם). שלישית - משום שגם אם מחלוקת בדבר הרי
שמסתבר לפסוק דלא כר' נהוראי שהוא יחידי בדעתו (כ"כ ב'לב העברי' ח"ב אות א). אעיר בנוסף כי המעיין בדברי הביאור הלכה יראה שסברתו נכתבה,
למרות הקשיים הגדולים שיש בה, משום שבימיו היוצאים ללמוד מלאכה איבדו את הקשר לתורה ולמצוות ולכן היה חשש גדול מפסיקה לפיה ישנה חובה
לשלוח את הילדים ללמוד אומנות. הביאור"ה היה מודע לחידוש שבדבריו, ובמשנ"ב הוא לא העיר מאומה.

²⁰ לעומת הרמב"ם (והשו"ע) הרי שהמג"א (או"ח, סי' קנו) הביא דינים רבים שנזכרו בגמ' ולא הובאו בשו"ע, ובין היתר ציין את דברי הגמ' בקידושין
שחייב אדם ללמד בנו אומנות. בשו"ת 'בנין ציון' (סי' קכה) ביאר שהרמב"ם לא הזכיר מצווה ללמדו אומנות כי כלל זאת במה שכתב בהלכות רוצח. לפי
דרך זאת תירץ ה'בנין ציון' גם מדוע הרמב"ם השמיט את החובה להשיא את בנו, שהרי גם חובה זאת רמזה ברמב"ם בדרך אגב בהלכותיו (איסור"ב כא,
כה). ב'ענינים למשפט' תירץ כי הרמב"ם לא מנה את החובה ללמד את בנו אומנות משום שנקט כירושלמי (קידושין פ"א, ה"ז) הסובר שזו מצווה בעלמא,
ואין זה לעיכובא (וכ"כ ב'חידושי ר' עזריאל' לגר"ע הילדסהיימר). ראה עוד תירוץ ב'דברי תורה' (לבעל ה'מנחת אלעזר' ממונקאטש, מהד' תמינאה, סימן
יח).

ייתכן לתרץ כך: מדוע אין מצווה על האדם לאכול מדי יום, או לנשום? משום שאין צורך לצוות על דבר שהוא חלק הכרחי בחיי האדם. דבר שנעשה גם ללא שום ציווי, כחלק מהנורמליות האנושית, אינו זקוק לציווי חיצוני. כך גם לענייננו: אדם עובד לפרנסתו משום שזהו צורך הכרחי בחיים. על האדם ללמד את בנו אומנות, אך אין צורך שהדבר יכנס לגדרי 'מצוה', אלא הדבר נעשה כחלק מ'ראה חיים' – חלק מחיי האדם הטבעיים.

ניתן להציע הסבר נוסף: יש הבדל מהותי בין החובה ללמד את הבן תורה ובין החובה ללמדו אומנות. החיוב ללמדו תורה הוא מצווה במהות, חיוב החלטי בכל מצב. לעומת זאת החיוב ללמד אומנות הוא לפי הצורך והמצב: אב עשיר שיודע שלבנו מיועדת ירושה נכבדת אינו חייב ללמד את בנו אומנות. מכיון שכך אמנם יש בפועל מצווה ללמד את הבן אומנות, אם יש צורך בדבר, אך לא שייך למנות זאת כמצווה ב'יד החזקה' או ב'ספר המצוות'.
לכאורה יש להקשות על דברינו מדברי ה'אבות דרבי נתן' (יא, א):

אהוב את המלאכה כיצד? מלמד שיהא אדם אוהב את המלאכה ואל יהיה אדם שונא את המלאכה, שכשם שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית... רבי טרפון אומר אף הקדוש ברוך הוא לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה... רבי יהודה בן בתירא אומר אדם שאין לו מלאכה לעשות, מה יעשה? אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה... רבי יוסי אומר אין אדם מת אלא מתוך הבטלה...

לפי דברים אלו למלאכה יש ערך עצמי, וגם מי שיש לו עושר רב יעסוק בה כדי להידבק במידותיו של הקב"ה²¹, ושלא כתירוף שהבאנו!?

אמנם באמת נראה שיש בכך שתי גישות בחז"ל, שהרי ראינו כי הגמ' במסכת מכות מביאה שהאב אינו מחוייב ללמד את בנו אומנות אם יש כבר לילד אומנות אחרת להתפרנס ממנה. הרמב"ם לפי תירוצנו סבר כשיטה האחרונה, וכן ניתן להוכיח גם מתוך דבריו:

דברי תורה אינם נמצאים... אלא בדכא ושפל רוח שמתאבק בעפר רגלי החכמים ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו, ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חיוו אם לא היה לו מה יאכל, ושאר יומו ולילו עוסק בתורה (רמב"ם, הל' ת"ת ג, ט)

אהוב את המלאכה - ... כי בהעדר מלאכה יצר מצבו ויגזול ויעשוק (פירוש המשנה לרמב"ם, אבות א, י)²²

הרמב"ם סובר אם כן שחובת האב ללמד את בנו מלאכה, אולם המלאכה אינה בעלת ערך עצמי אלא רק אמצעי לכך שתהיה פרנסה לבן. לפיכך לא הזכיר הרמב"ם ולא מנה מצווה זאת, שהרי אדם עשיר, לדוגמא, אינו מחוייב בה, והיא איננה קיימת בכל מצב.

²¹ גם בויק"ר (כה, ג 'במטע תחילה', וביפה תואר בפירושו שם) רואים שיש במלאכה משום הידבקות בדרכי ה' (וכן באבות דר"נ נ"ב פכ"א, ובחיד"א 'ב'חסדי אבות', אבות א, י). טעמים נוספים נאמרו לצורך לעסוק במלאכה: משום שבכך מכניע את היצה"ר (חיד"א שם), משום שהבטלה מביאה לידי שעמום וחטא (ר' יונה, רע"ב, ר' בחיי, רשב"ץ, על המשנה אבות שם), וכדי לחזק את בריאותו (יעב"ץ שם). בא"י נוסף גם הטעם שבכך מגדיל את שבחה של א"י, ועבודת האדמה הקדושה של א"י דומה למצוות תפילין (חת"ס סוכה לו, תורת משה לחת"ס פ' שופטים ד"ה 'מי האיש').

²² מקור לכך יש בסוגיה במסכת קידושין (כט, ע"א) שם אומר ר' יהודה כי מי שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות, משמע שהסיבה למלאכה היא כדי שתהיה לבן פרנסה. ושם י"ל שבכך נחלקו ת"ק ור' יהודה: לת"ק יש ערך עצמי במלאכה, 'ראה חיים', ולכן לא די ללמדו סחורה. לר' יהודה המטרה היא רק כדי שיתפרנס ולכן די ללמדו לסחור.

נוכל לסכם ולומר כי האב חייב לקחת אחריות על ילדיו: רוחנית, חינוכית, וגם גשמית - לדאוג שילמדו מלאכה. יש שראו בכך ערך עצמי, יש שראו בכך אמצעי לפרנסה בלבד, אך בוודאי שכולם יסכימו שיש למצוא את דרך הזהב ולגדל את הילדים לתורה וליראת שמים יחד עם דאגה לכך שיוכלו לעבוד ולהתפרנס.